

Změny sladkovodních ekosystémů v prostoru a čase

Z8025 (učebna Z2, pondělí 16.00-17.50)

12. Časo-prostorové aspekty adaptačních opatření a revitalizací degradovaných ekosystémů

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA MU

Mgr. Karel Brabec, Ph.D.

brabec@sci.muni.cz

SYLABUS

1. Úvod – teoretické koncepty
2. Prostorové škály říční krajiny
3. Změny vodních toků v podélném profilu
4. Laterální a vertikální interakce vodních toků s okolním prostředím
5. Stojaté vody – vztahy k povodí, procesy ve vazbě na prostorové členění
6. Dlouhodobé trendy ve vývoji vodních ekosystémů
7. Sezonní dynamika faktorů prostředí a biologických společenstev
8. Teplotní režim povrchových vod
9. Ekologické aspekty průtokového režimu a hydraulických podmínek
10. Antropogenní modifikace vodních ekosystémů (se zřetelem na časoprostorové aspekty)
11. Potenciální dopady změn klimatu ve sladkovodních ekosystémech
- 12. Časo-prostorové aspekty adaptačních opatření a revitalizací degradovaných ekosystémů**
13. Případové studie

DEGRADACE VODNÍCH EKOSYSTÉMŮ

- znečištění (živiny, toxické látky)

→ kvalita vody

- regulace (regulation/channelization)

→ fyzikální změny habitatů

- regulace průtoku

→ kvantita vody

STREAM RESTORATION

Activity to improve the status of degraded waters, by improving either water quality or by changing hydromorphological conditions

- **water quality (pollution originating from settlement, agriculture, industry)**

stop/reduce waste water releases, support self-purification processes (bank, channel)

- **stream ecosystem (channelization, flow regulation, riparian zone)**

restore hydromorphological conditions – more natural flow regime, channel structure, floodplain

NÁPRAVA DEGRADACÍ

Stream restoration, rehabilitation and remediation – what is the difference?

- **revitalizace** (restoration)

restoration project will restore an environment to its original condition

- **rehabilitace** (rehabilitation)

improving the condition of a stream environment, even if not to its original condition, is a valuable exercise. Ecological rehabilitation is the re-establishment of a functional community with stable indigenous vegetation cover. It includes stabilisation and revegetation.

- **renaturalizace** (renaturalization)

specific type of restoration caused by natural events (e.g. floods, gradual destruction of regulation structures)

- **remediace** (remediation) – např. fytoremediace

in cases when rehabilitation is not possible because the changes to the stream are too severe (inputs from the catchment will never support original conditions) aim is to improve ecological conditions

REMEDIACE – PŘÍKLAD KONTAMINACE KOVY

Ex Situ

- odvodnění
- rozdělení frakcí sedimentů (jemné obsahují hodně kontaminantů)
- promývání půdy
- zesklňování (zahřívání na vysokou teplotu)

REMEDIACE – PŘÍKLAD KONTAMINACE KOVY

In Situ

- fytoremediace
- in situ zesklennění
- in situ promývání
- zpevnění, stabilizace
- elektrokinéza
- překrytí půdy a sedimentů

ČASOVÝ A PROSTOROVÝ ASPEKT REVITALIZACÍ

- BACI schéma – revitalizovaný vs. původní (regulovaný) úsek
- data umožňující časové srovnání BACI vzácné (Before-After)
- časové nebo prostorové určení referenčních podmínek
- časoprostorový aspekt degradace
- indikátory
- komplexní revitalizace na různých prostorových škálách
- udržování revitalizací

REVITALIZACE STOJATÝCH VOD

- odstranění/zmírnění přítoku s kontaminujícími látkami (nebo živinami)
- přítok – usazování – reaktivita plavenin/sedimentů
- průhlednost – makrofyta
- pobřežní vegetace (tlumení vlivů okolní krajiny)
- charakter povodí (vegetace, využití krajiny, bodové zdroje v povodí)

REMEDIACE – PŘÍKLAD EUTROFIZACE

Brněnská přehrada

- sinice
- odtěženo 320 tun naplavenin
- dno vyvápňeno
- instalace přes 20 tzv. aeračních věží, které mísí vodu a provzdušňují ji, což znesnadňuje růst sinic
- změnila se i rybí obsádka; z nádrže bylo odvezeno 11200 kusů bílých ryb a nahradilo je 4400 štik a 12500 candátů, kteří vodu tolik neznečišťují
- udržovat kvalitu vody pomáhá vsypávání síranu železitého (sráží fosfor) do přehrady a sbírání biomasy z její hladiny

REMEDIACE – PŘÍKLAD EUTROFIZACE (BRNĚNSKÁ PŘEHRADA)

opatření v povodí

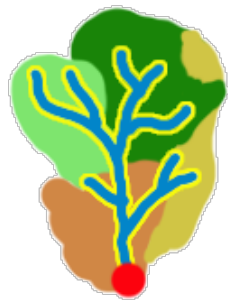
- modernizace nebo stavba nových čistíren a kanalizací
- u malých obcí je řešením i vytváření biotopů s mokřady s kořenovým samočisticím systémem
- srážení fosforu na přítoku

REVITALIZACE

- v korytě (in-stream)
- říční koridor/pobřežní vegetace
- povodí

Interakce mezi vodními a terestrickými ekosystémy v rámci různých prostorových škál říční sítě (říční koridory – využití krajiny – indikační charakteristiky makrozoobentosu)

- **krajina v okolí toku jako potenciální zdroj narušení fluviálních ekosystémů**
- **význam vegetace v břehové linii**
- **vyhodnocení účinků spolupůsobících stresorů**

REVITALIZACE ŘÍČNÍCH EKOSYSTÉMŮ

Program revitalizace říčních systémů (od roku 1992)

- záměrem bylo obnovení funkce vodních ekosystémů v krajině
- vyhlášen po suché zimě a ohrožení zdrojů vody pro Prahu
- málo komplexních akcí
- často nejasný přínos pro obnovu přirozených procesů a společenstev
- odbahňování rybníků

TYPY OPATŘENÍ

časové etapy

- 1. generace – původní trasa, původní profil koryta, původní opevnění – vkládání spádových objektů, tůní a prohlubní
- 2. generace – nová trasa, nové mělčí koryto, odstranění opevnění
- 3. komplexní řešení v rámci pásu údolní nivy, napojení revitalizace toku na okolí

Hodnocení revitalizací – případové studie

Bečva

- renaturace (povodeň)
- korytotvorné procesy
- biota a ekologické procesy specifické pro jednotlivé habitaty
- hydraulické modely - sedimenty
- funkce dřevní hmoty

Hodnocení revitalizací – případové studie

Morava

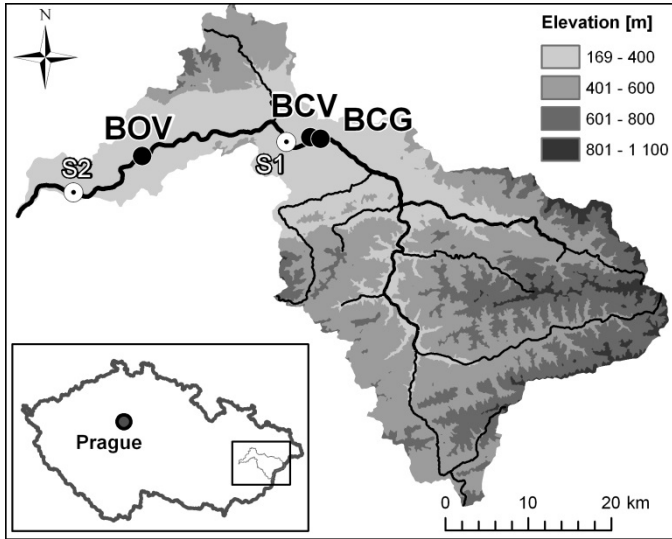

- renaturalizace (pozvolná)
- přírodě blízké hydromorfologické podmínky proti proudu
- omezené korytotvorné procesy

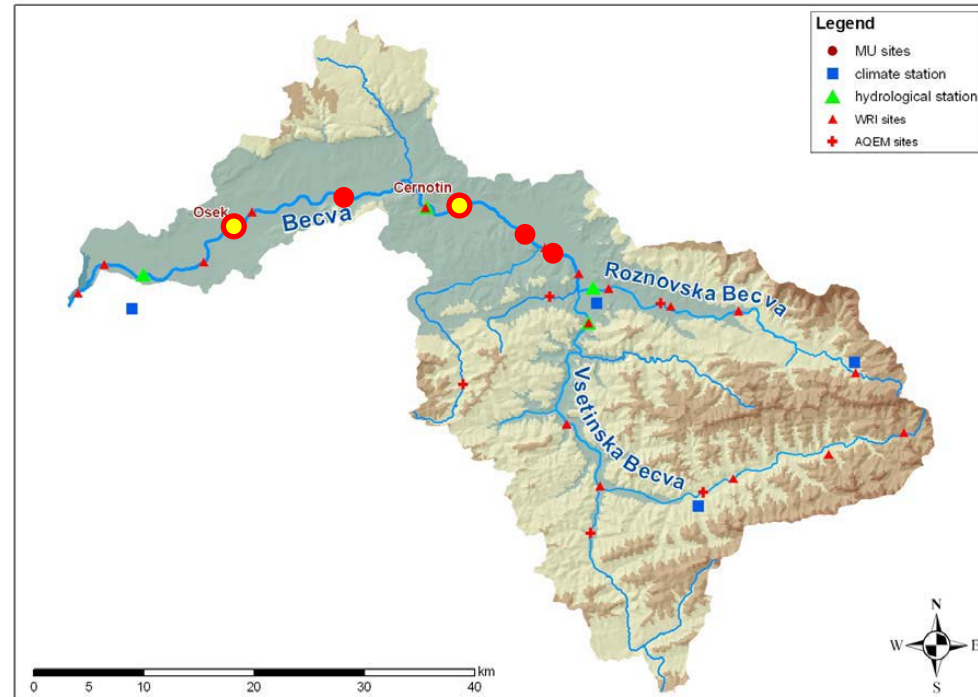
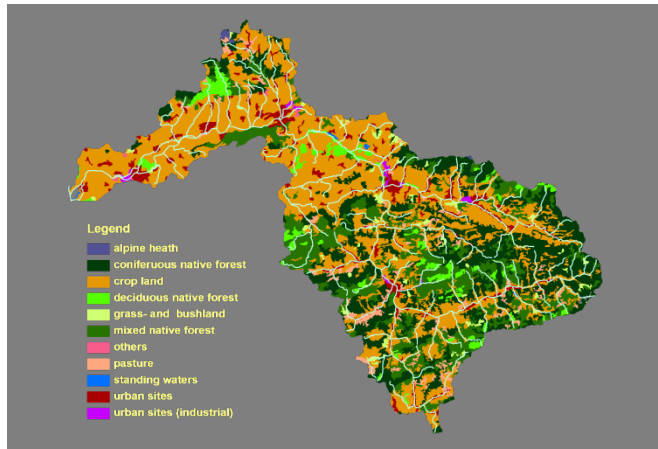
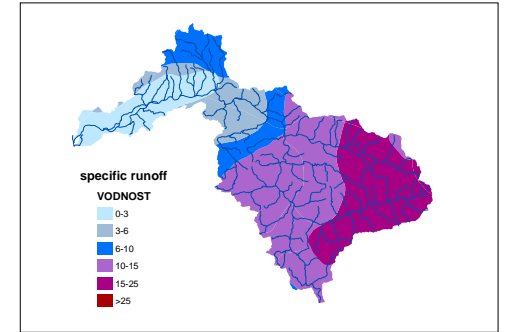

BEČVA

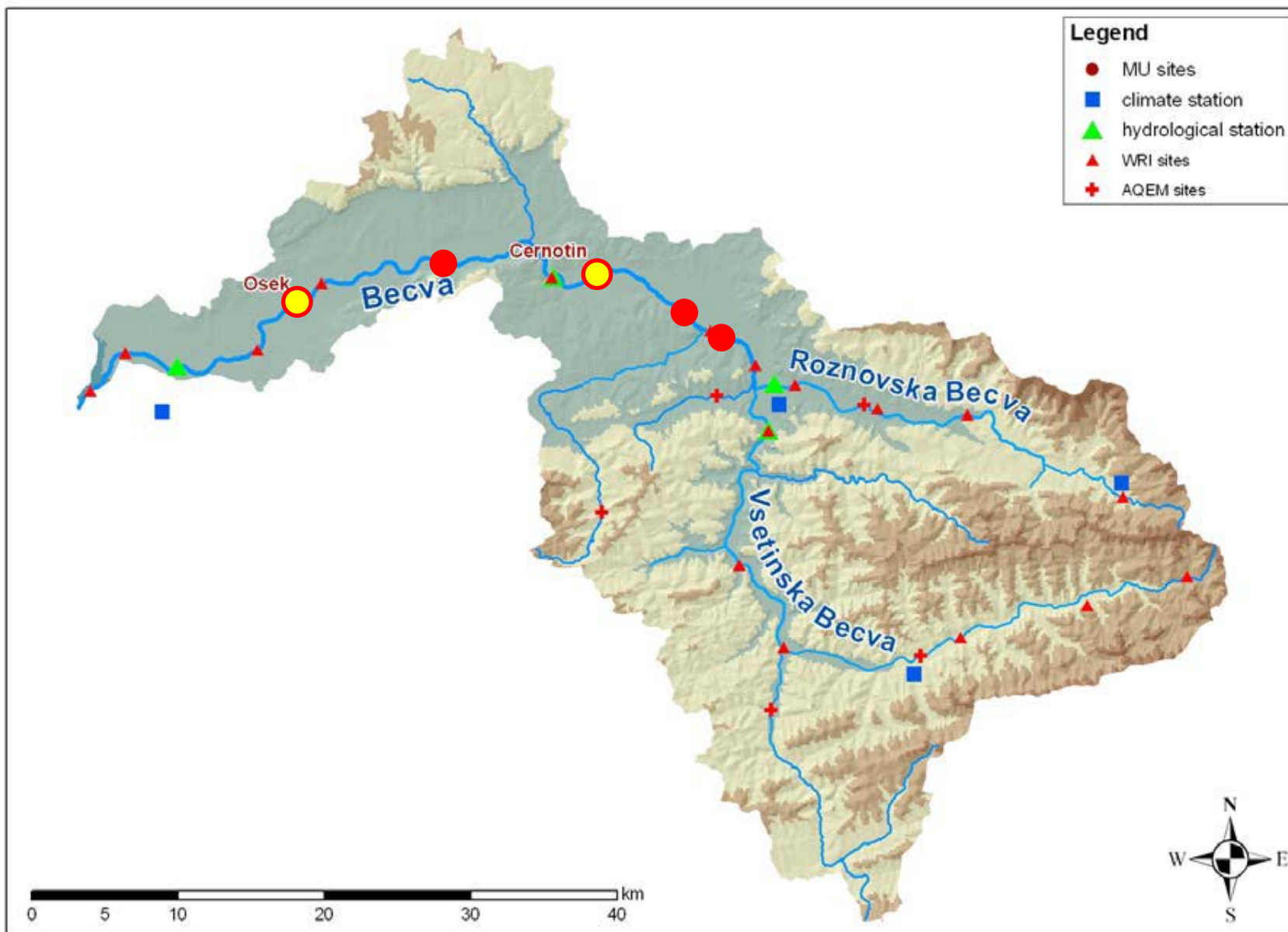
Povodí

	BOV	BCV	BCG
altitude	219	254	255
catchment area (km ²)	1527	1222	1222
slope (m/km)	2.23	2.55	1.69

LOKALITY

změny řeky Bečvy v čase

2. vojenské mapování, 1819-1858

před povodněmi 1997

po povodních 1997

PROSTOROVÉ SCHÉMA STUDIE

Bečva – Osek

kanalizace
zpevnění břehů
změna příčného profilu
stagnace

regulovaný (BOG)

revitalizovaný (BOV)

Bečva – Černotín

kanalizace
zpevnění břehů
změna příčného profilu

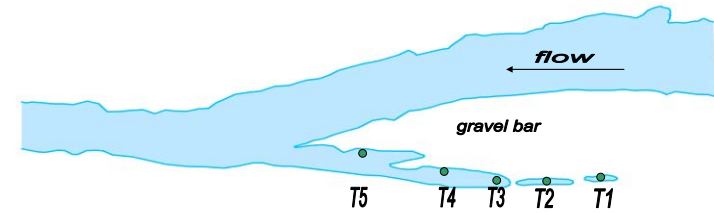
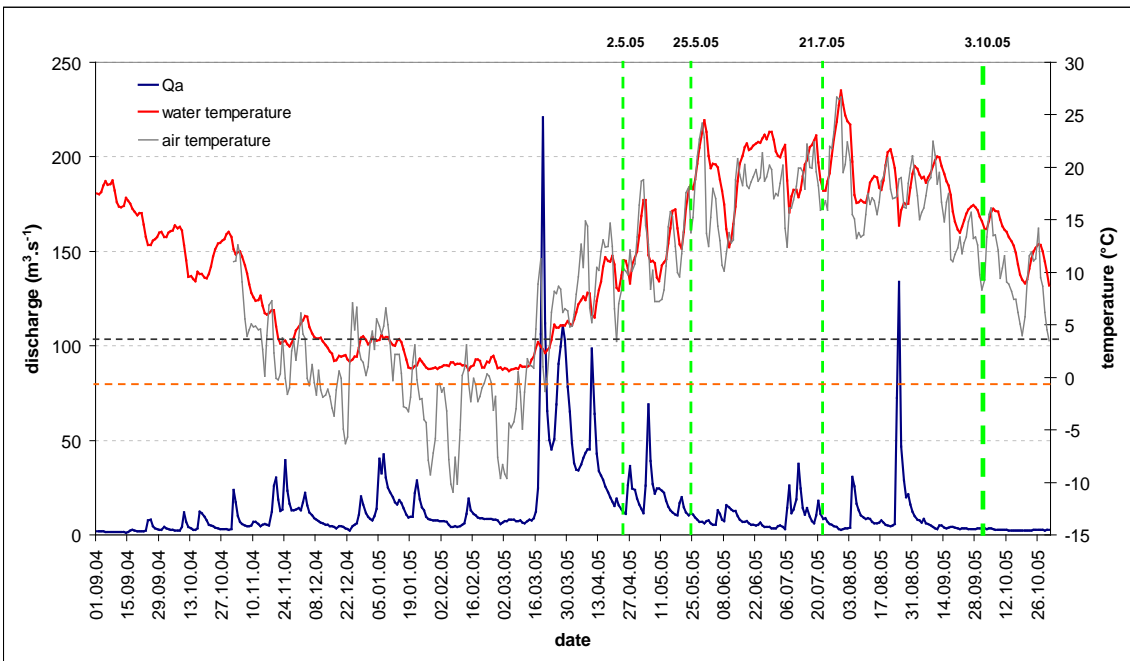
regulovaný (BCG)

revitalizovaný (BCV)

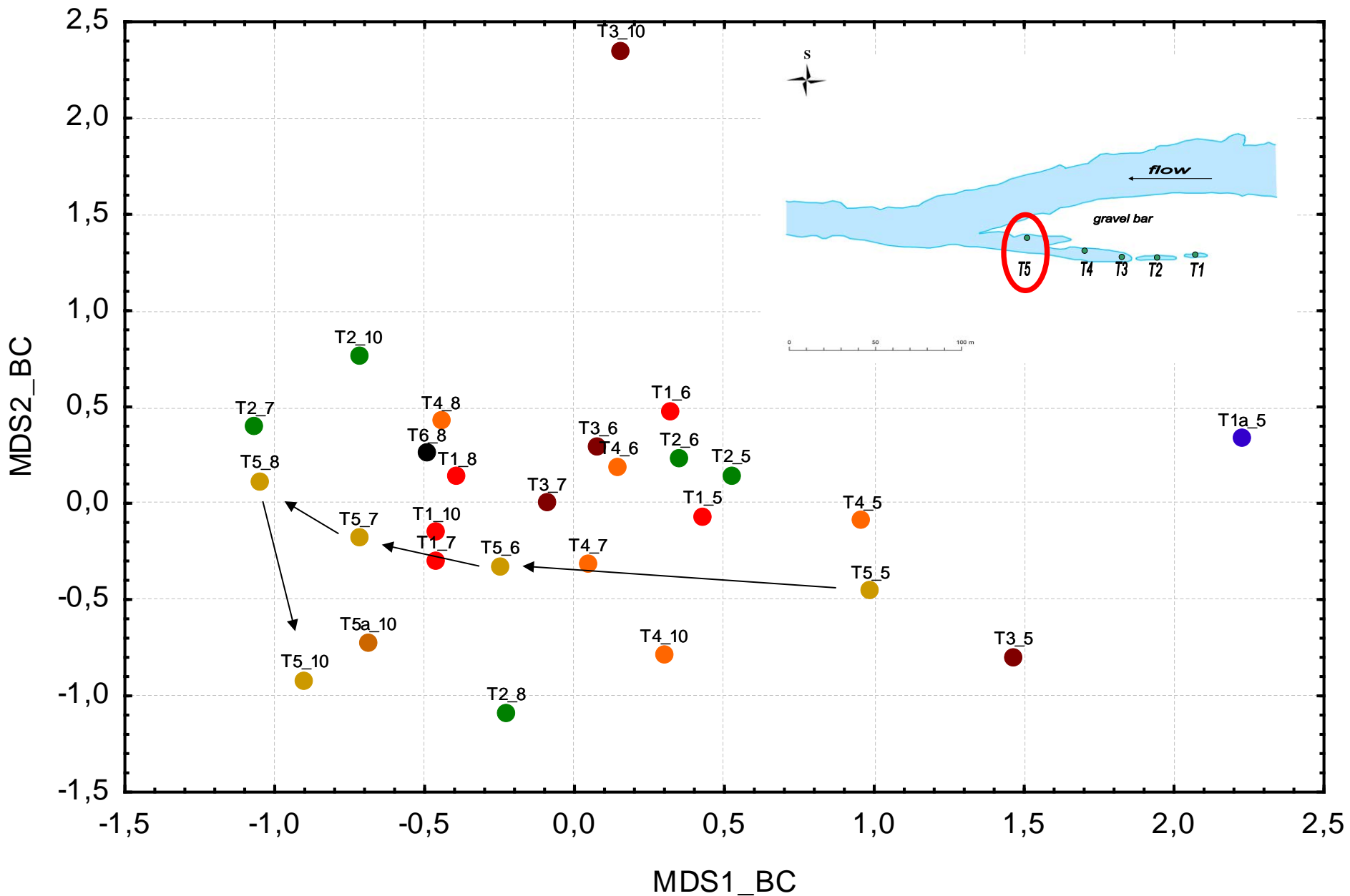
FYTOBENTOS

koryto x pobřežní tůň

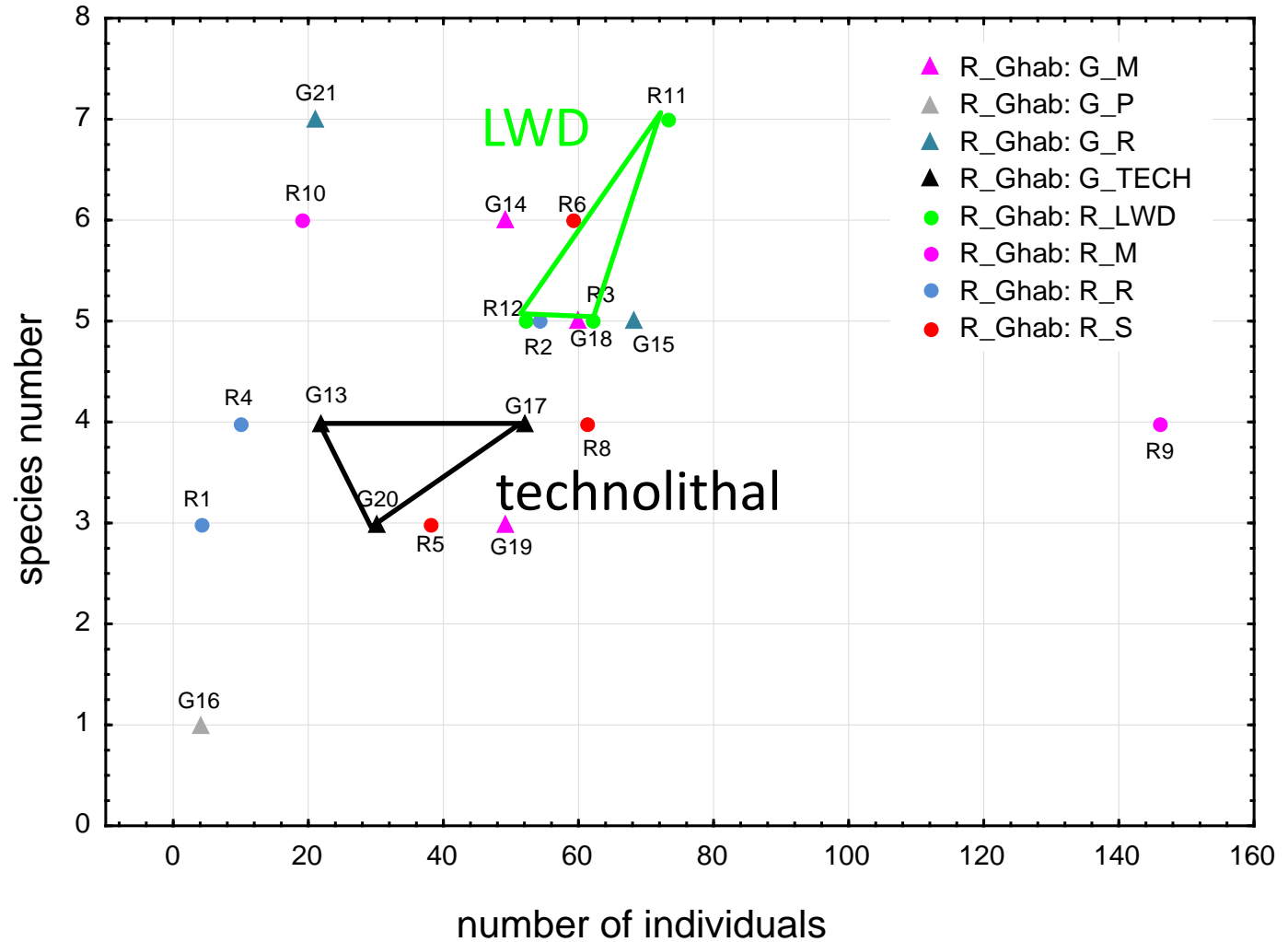
FYTOBENTOS

koryto x pobřežní tůň

RYBY

habitatová studie (Bečva-Černotín, 2006)

RYBY

škála úseku toku (Bečva-Osek, 2014)

total number of taxa 12 12

Becva-Osek	REG	REST	
Species	Total	Total	Species-English
<i>Blicca bjoerkna</i>	1		Silver Bream
<i>Tinca tinca</i>	1		Tench
<i>Carassius auratus</i>	2		Goldfish
<i>Vimba vimba</i>	5		Vimba
<i>Rhodeus amarus</i>	3	1	Bitterling
<i>Gobio gobio</i>	3	53	Gudgeon
<i>Gobio kessleri</i>	4	17	Kessler's Gudgeon
<i>Alburnoides bipunctatus</i>	4	155	Riffle minnow
<i>Perca fluviatilis</i>	6	2	Perch
<i>Pseudorasbora parva</i>	9	5	Stone moroco
<i>Alburnus albidus</i>	10	163	Stoneloach
<i>Squalius cephalus</i>	195	136	Chub
<i>Barbatula barbatula</i>		4	Stoneloach
<i>Leuciscus leuciscus</i>		15	Dace
<i>Chondrostoma nasus</i>		37	Nase
<i>Barbus barbus</i>		303	Barbel

critically threatened species

macroinvertebrates 11 vs 33 (main sample)
18 vs 33 (marginal habitats only)

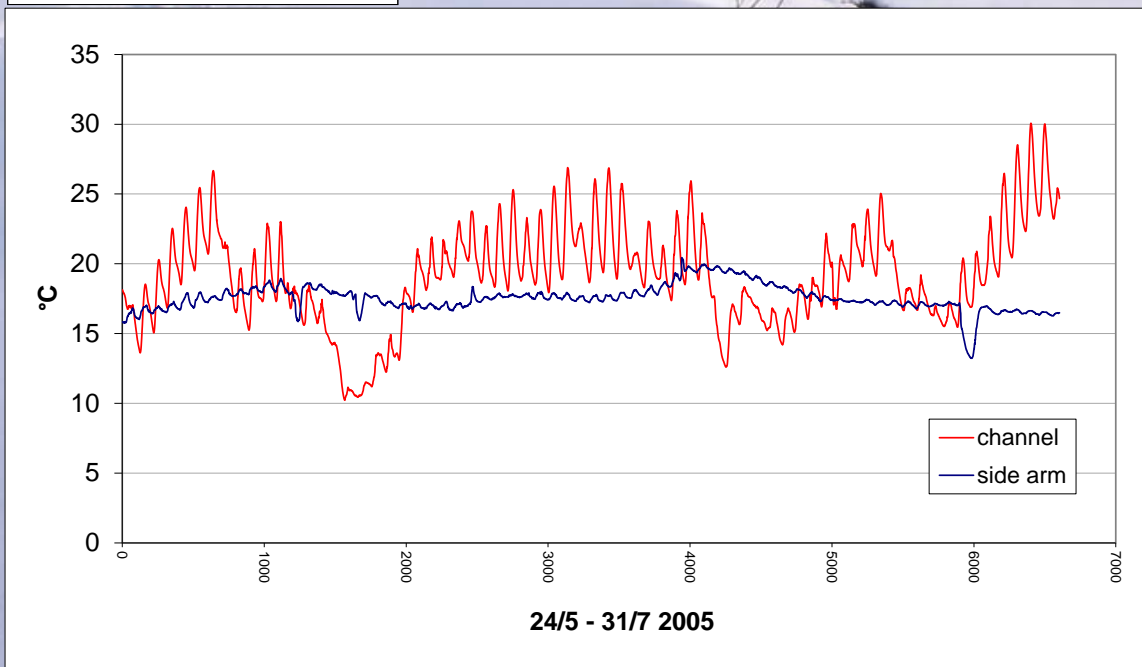
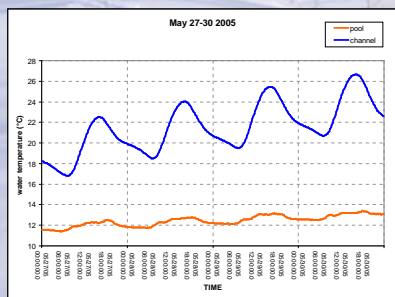
škála habitatu (Bečva-Černotín, 2006)

total number of taxa 11 12

Becva - Cernotin		REG	REST
species	short code	REG	REST
<i>Anguilla anguilla</i>	AN	1	0
<i>Chondrostoma nasus</i>	CN	1	1
<i>Perca fluviatilis</i>	PF	1	4
<i>Rutilus rutilus</i>	RR	1	6
<i>Alburnus alburnus</i>	AA	1	23
<i>Phoxinus phoxinus</i>	PP	3	2
<i>Barbatula barbatula</i>	NB	17	6
<i>Alburnoides bipunctatus</i>	AP	20	48
<i>Barbus barbus</i>	BB	57	67
<i>Gobio gobio</i>	GG	59	59
<i>Leuciscus cephalus</i>	LC	194	360
<i>Pseudorasbora parva</i>	PR	0	1
<i>Tinca tinca</i>	TT	0	1

Pobřežní tůň

- *hydraulika*
- *substráty*
- *teplota*
- *zamrzání*
- *chemismus vody*
- *povrchové a podzemní vody*

ZÁVĚRY

- habitaty i společenstva jsou více diferencovány na podzim (ve srovnání s jarem)
- vztahy mezi biotou a parametry prostředí byly popsány pro 4 typy habitatů (pobřežní tůň, okraj hlavního koryta, peřeje a tišiny hlavního koryta)
- podobné ekologické vztahy byly zaznamenány v podmínkách středně velkého i malého toku (Bečva vs. Kněhyně)
- renaturalizace jsou limitovány malou délkou úseků toků, odstraňováním dřevní hmoty z koryta, boční eroze je limitována požadavky vlastníků pozemků

- výsledky na škále habitatů umožňují lépe navázat biologickou odezvu na jednotlivé hydromorfologické struktury

SOUHRN VÝSLEDKŮ

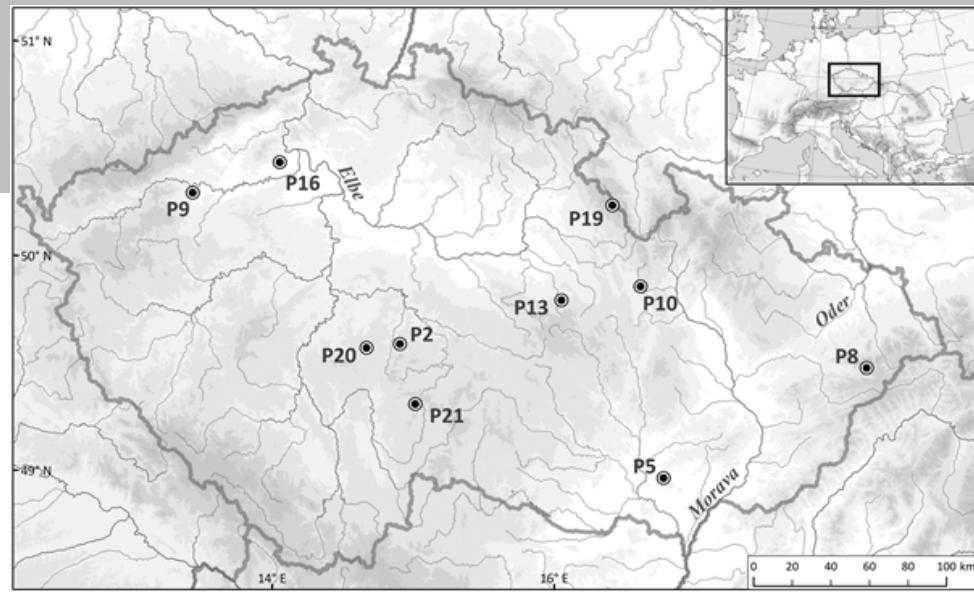
- navržena klasifikace habitatů vycházející ze struktury a procesů fluviálních ekosystémů
- vyhodnocena prostorová distribuce bioty (makrozoobentos, fytobentos, ryby) vůči faktorům prostředí
- sezónní dynamika průtoku, teploty vody, chemismu, makrozoobentosu a fytobentosu
- vytvořen model hydraulických parametrů v korytě pilotní lokality + rozsah jednotlivých habitatů při různých průtocích

VÝSTUPY PRO PRAXI

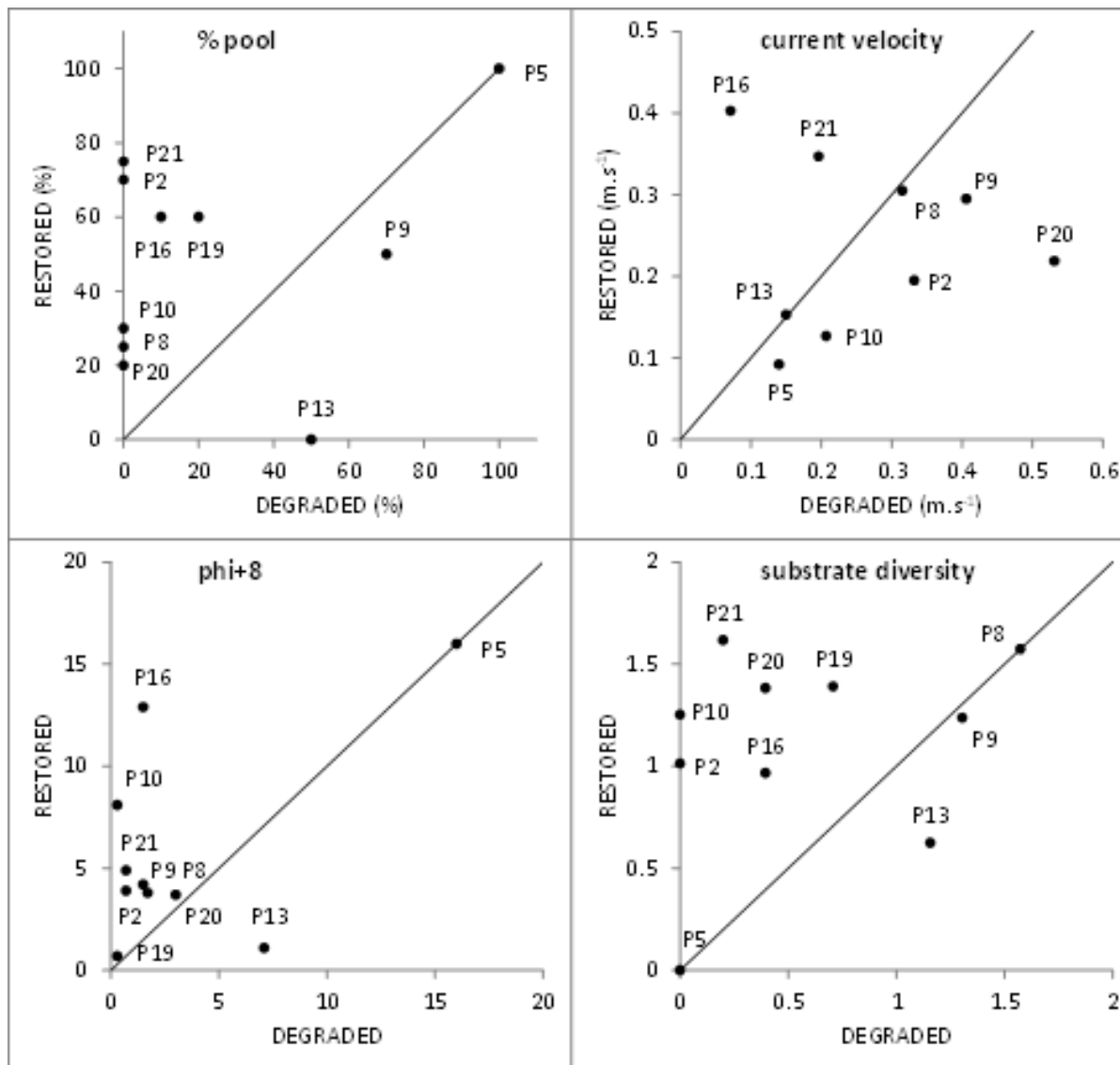
- ekologické projevy samovolné renaturalizace po povodních
- podklady pro vytvoření metodik hodnocení renaturalizací
- vyhodnocení významu příbřežních habitatů
- pozorování významu dřevní hmoty pro vytváření pestré mozaiky habitatů s přirozenou sezónní dynamikou → její ponechání v korytě by podmínky posunulo k přirozenému stavu
- rozšíření poznatků o vazbě bioty na typy substrátu a hydraulické podmínky – využití při bioindikaci

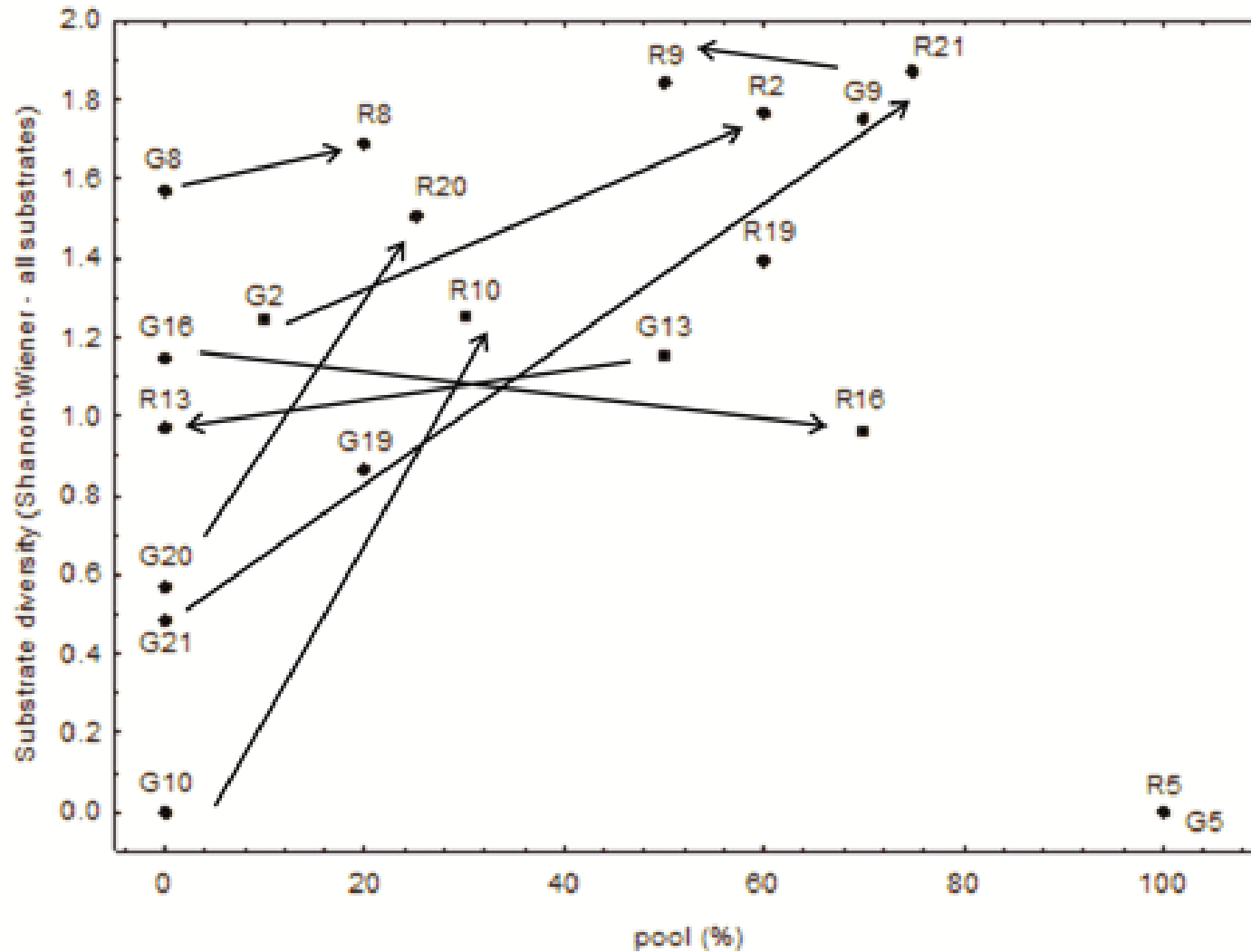
DATA

- 10 párů lokalit (regulovaný-revitalizovaný úsek)
  - bentičtí bezobratlí odebrání metodou PERLA (WFD monitoring) – jarní a letní vzorky (2005)
  - charakteristiky revitalizace, popis lokalit
  - data poskytnutá Výzkumným ústavem vodohospodářským TGM (Dr. Rozkošný)
-
- nadmořská výška: 170-780 m n.m.
  - plocha povodí: 2,2-59,9 km²
  - délka revitalizovaného úseku: 0.4-10.0 km

SOUHRN VÝSLEDKŮ – CHARAKTERISTIKY HABITATŮ

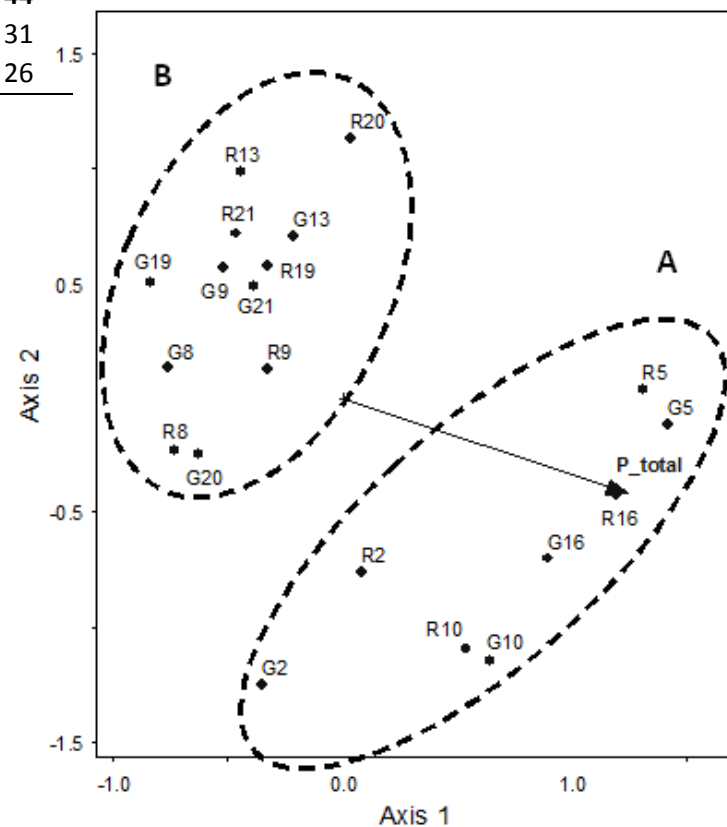
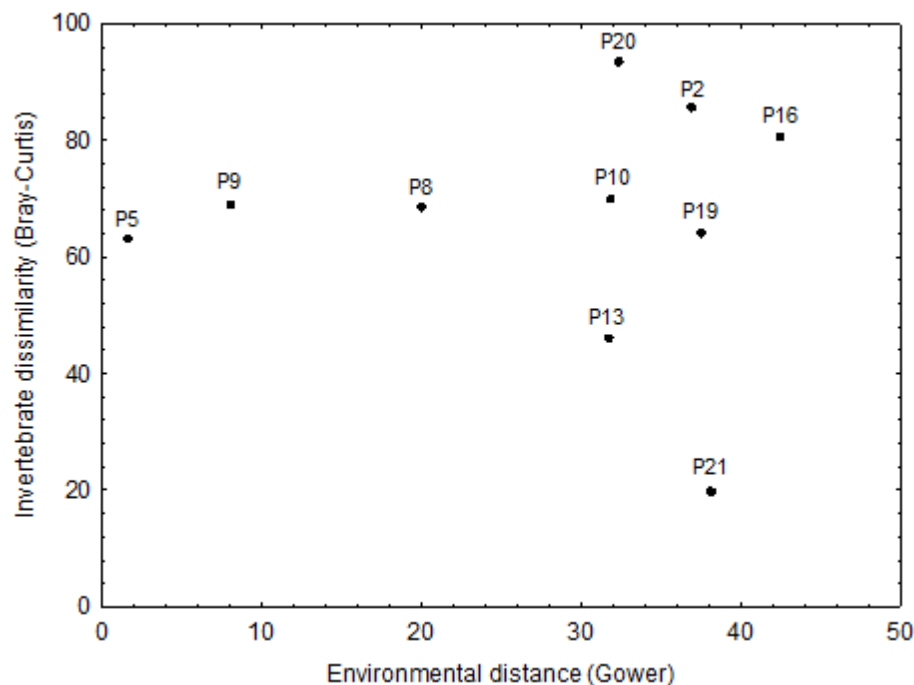

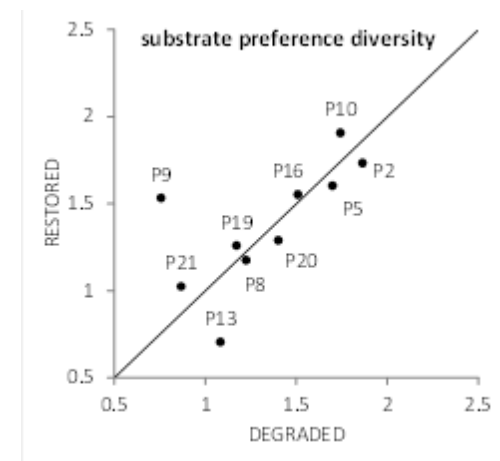
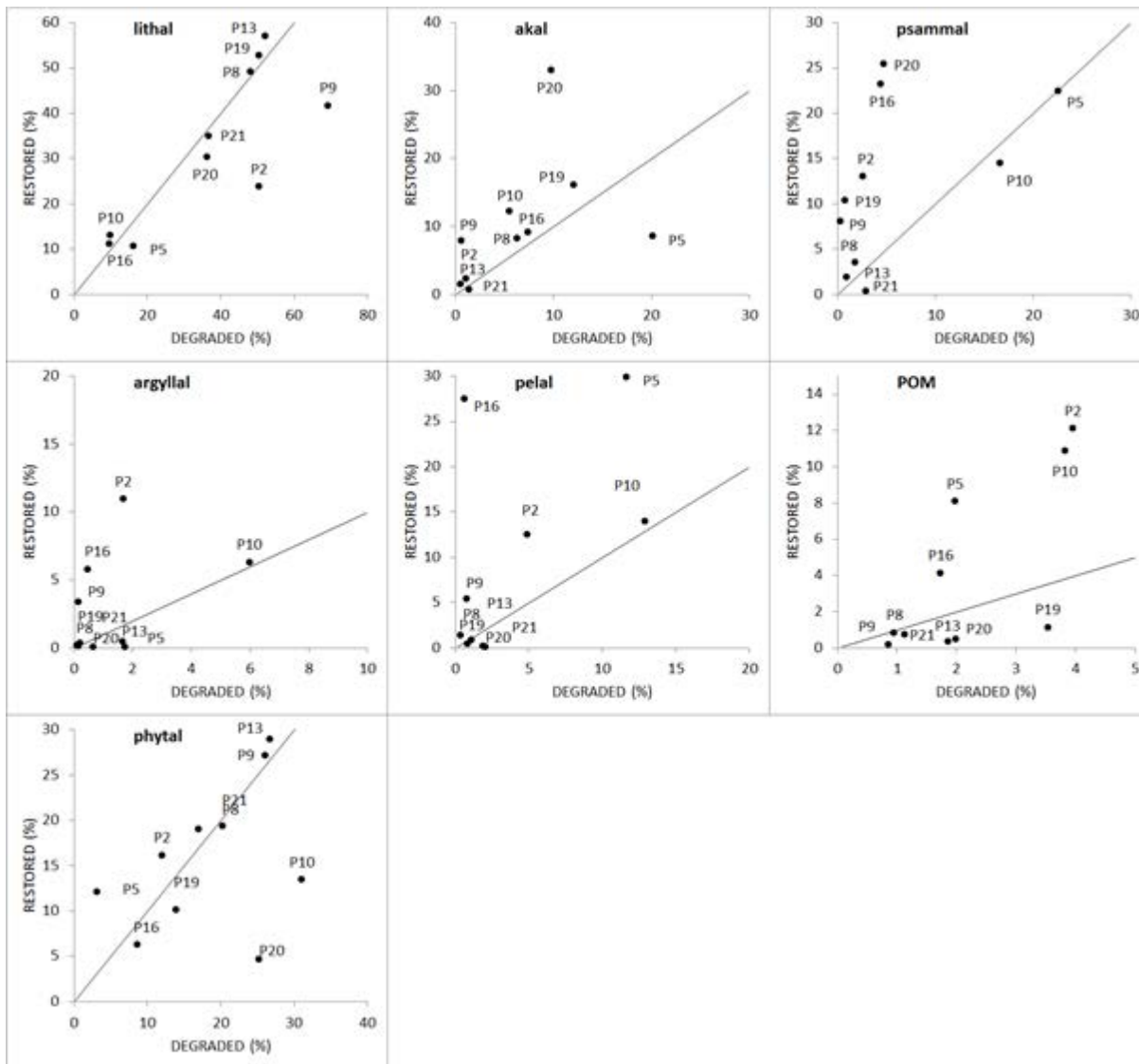
SOUHRN VÝSLEDKŮ – DIVERZITA, ŠKÁLY

Tab. 1. Number of macroinvertebrate taxa in degraded (D) and restored (R) stretches; R+ is number of taxa unique for degraded (R-) or restored (R+) stretch – pairwise comparison; C represents number of common taxa within a pair; Total number indicates sum of taxa found within pairs altogether.

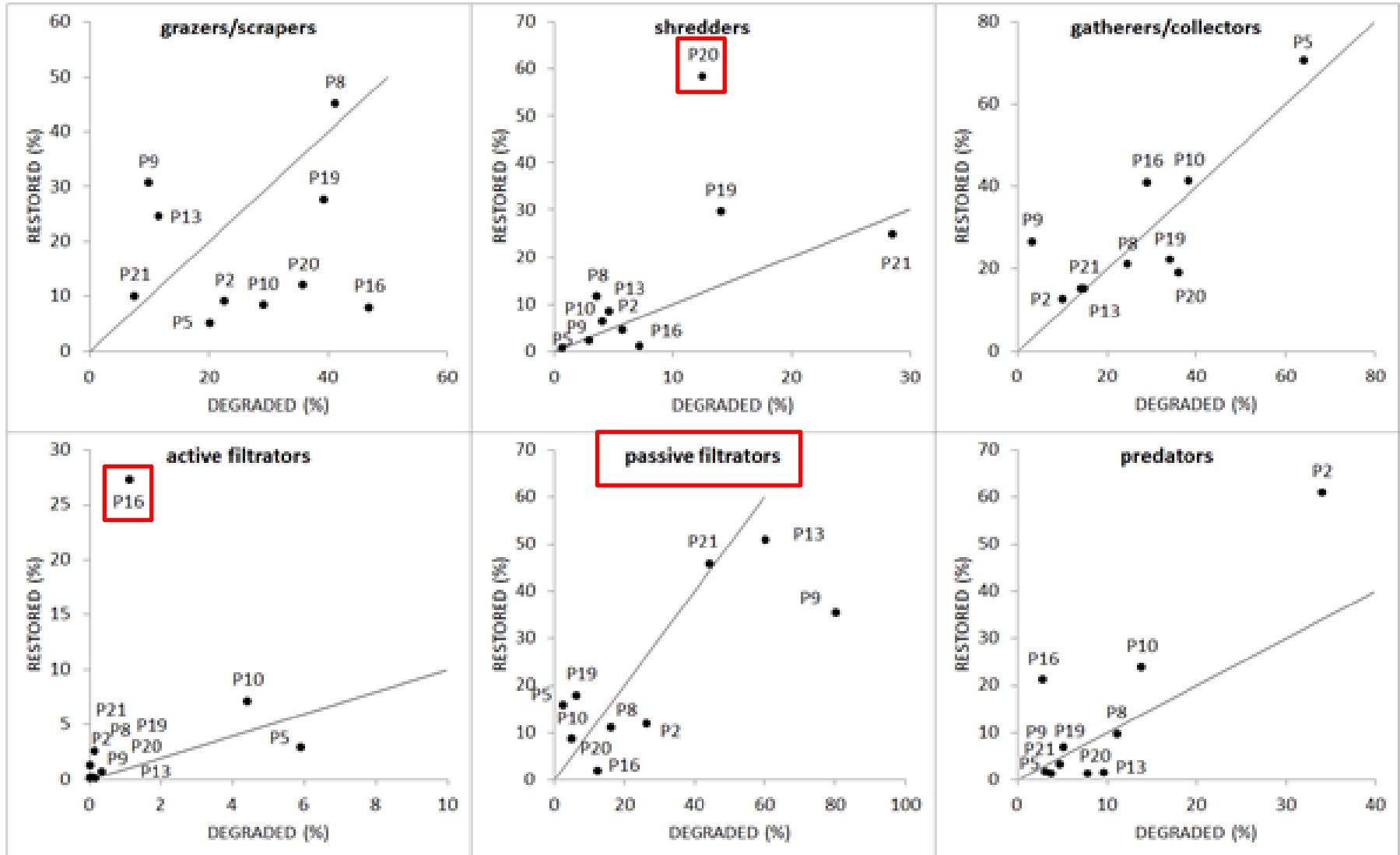
	P10	P16	P2	P5	P13	P19	P20	P21	P8	P9
R+	16	13	12	11	14	10	9	13	16	18
R-	16	10	6	12	20	19	24	10	28	13
C	9	6	8	13	14	26	18	17	29	13
Total	41	29	26	36	48	55	51	40	73	44
R	25	19	20	24	28	36	27	30	45	31
D	25	16	14	25	34	45	42	27	57	26

SOUHRN VÝSLEDKŮ – SUBSTRÁTOVÉ PREFERENCE BEZOBRATLÝCH

SOUHRN VÝSLEDKŮ – POTRAVNÍ STRATEGIE

- rozdíl většiny MZB metrik mezi regulovanými a revitalizovanými úseky není konzistentní napříč celým datovým souborem (Wilcoxonův test nevýznamný)
- byly prokázány vazby některých charakteristik makrozoobentosu na parametry prostředí měněné revitalizačními zásahy
- u jednotlivých revitalizací jsou směry změn protichůdné (abiota i biota)
- vhodné by bylo stanovit referenční podmínky z hlediska hydromorfologie a porovnat s modelovaným referenčním společenstvem
- změny společenstev jsou více ovlivňovány gradientem eutrofizace než hydromorfologickými změnami

VÝSTUPY PRO PRAXI

- ukazují se směry, kterými by bylo vhodné upravit metodiky používané v rutinním monitoringu pro hodnocení ekologických dopadů revitalizací
- zahrnutí poříčních tůní, rozdělení vzorků podle základních typů habitatů, termín vzorkování – pozdní léto-ranný podzim → diferenciací habitatů z hlediska podmínek prostředí i biologických společenstev
- významnou roli při hodnocení hrají stresory působící v povodí revitalizované lokality (eutrofizace)
- pro přesnější vyhodnocení účinků revitalizace je třeba monitorovat soubor parametrů prostředí i biotu v uspořádání BACI (**B**efore-**A**fter-**C**ontrol-**I**mpacted)
- potřeba ustanovení standardní metodiky, která by byla povinnou součástí schvalovacího procesu revitalizace

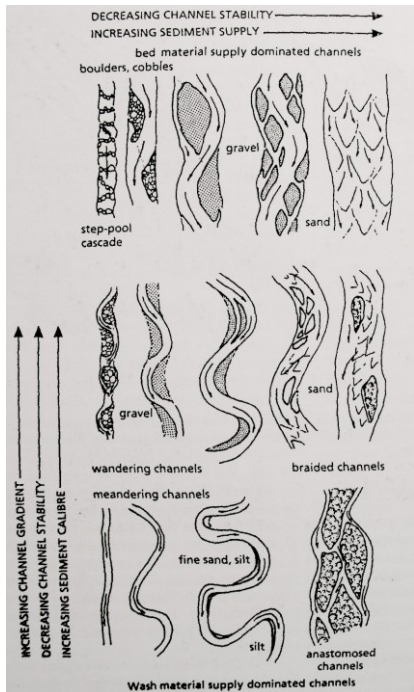
HYDROMORPHOLOGICAL DEGRADATION

HYDROMORPHOLOGY

hydrology, fluvial processes shape, structures, forms

CHANNEL PATTERN

(straightening, single channel stabilization)

CHANNEL CROSS-SECTION

BANK STABILIZATION

Natural/unmodified	Artificial/modified
Vertical/undercut	Resectioned
Vertical + toe	Reinforced - whole bank
Steep (>45°)	Reinforced - top only
Gentle	Reinforced - toe only
Composite	Artificial two-stage
	Poached
	Embanked
	Set-back embankments

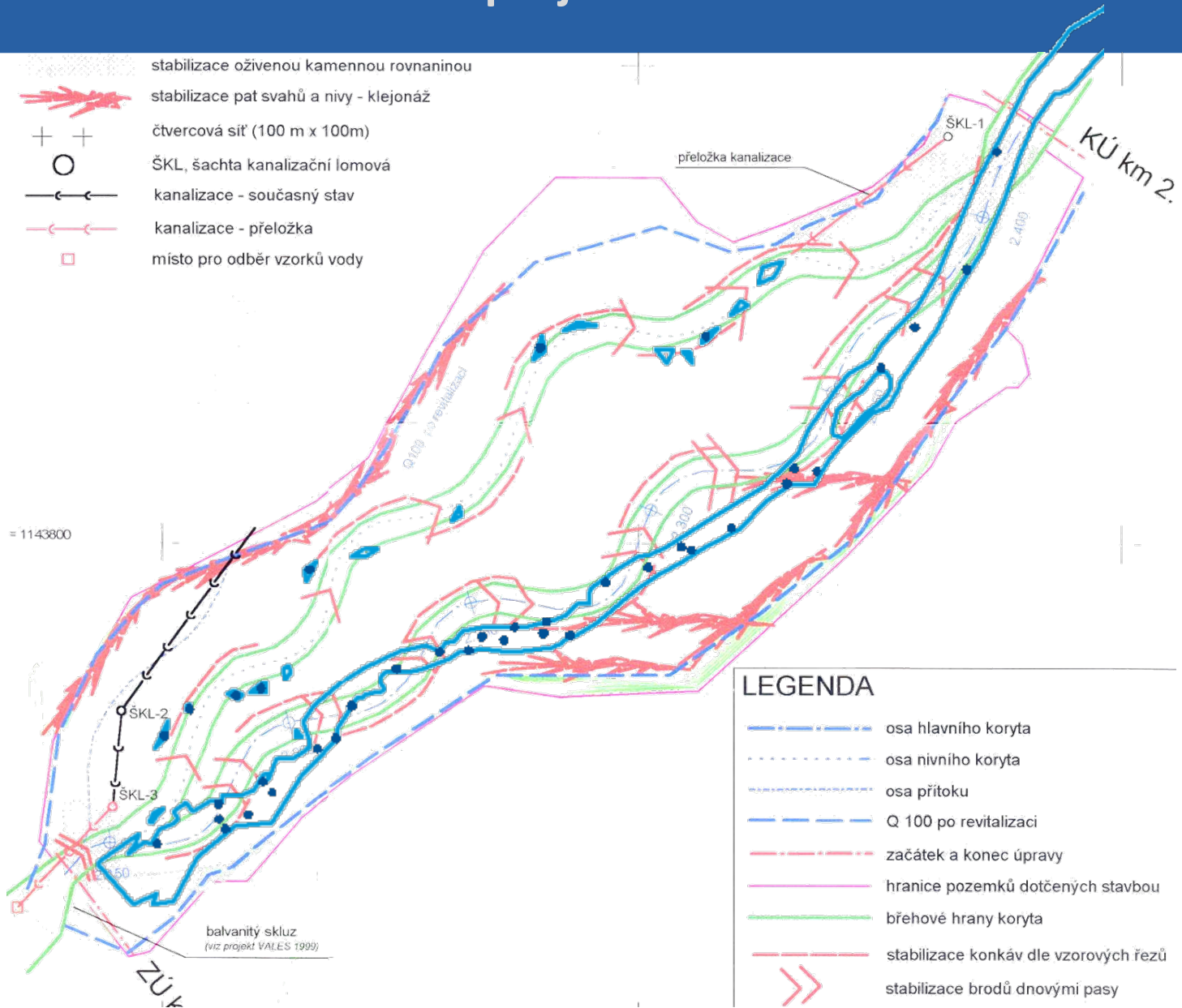

Catchment area: 18 km²

Altitude: 525 m

Stream length : 6.8 km

Kněhyně stream restoration project

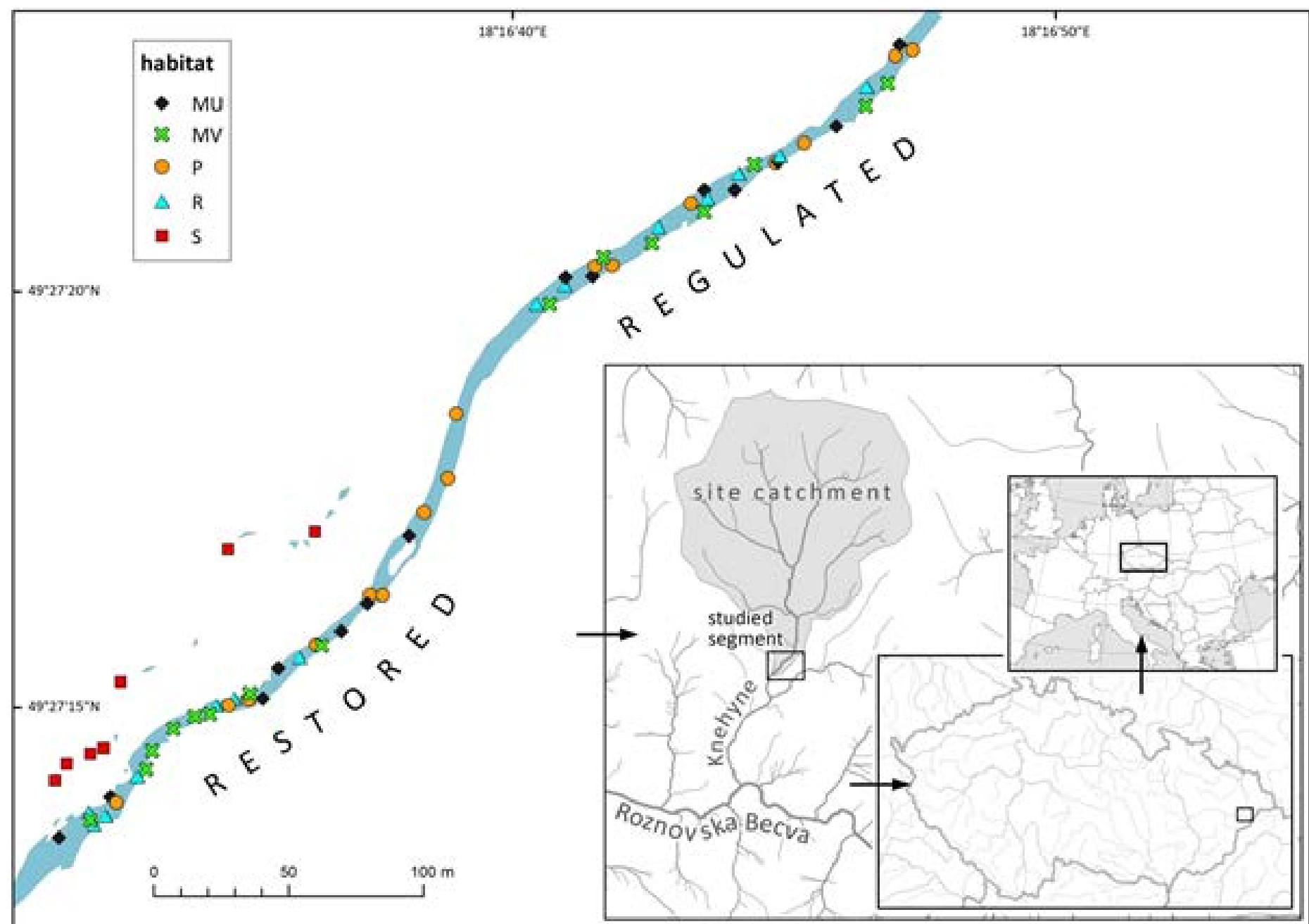
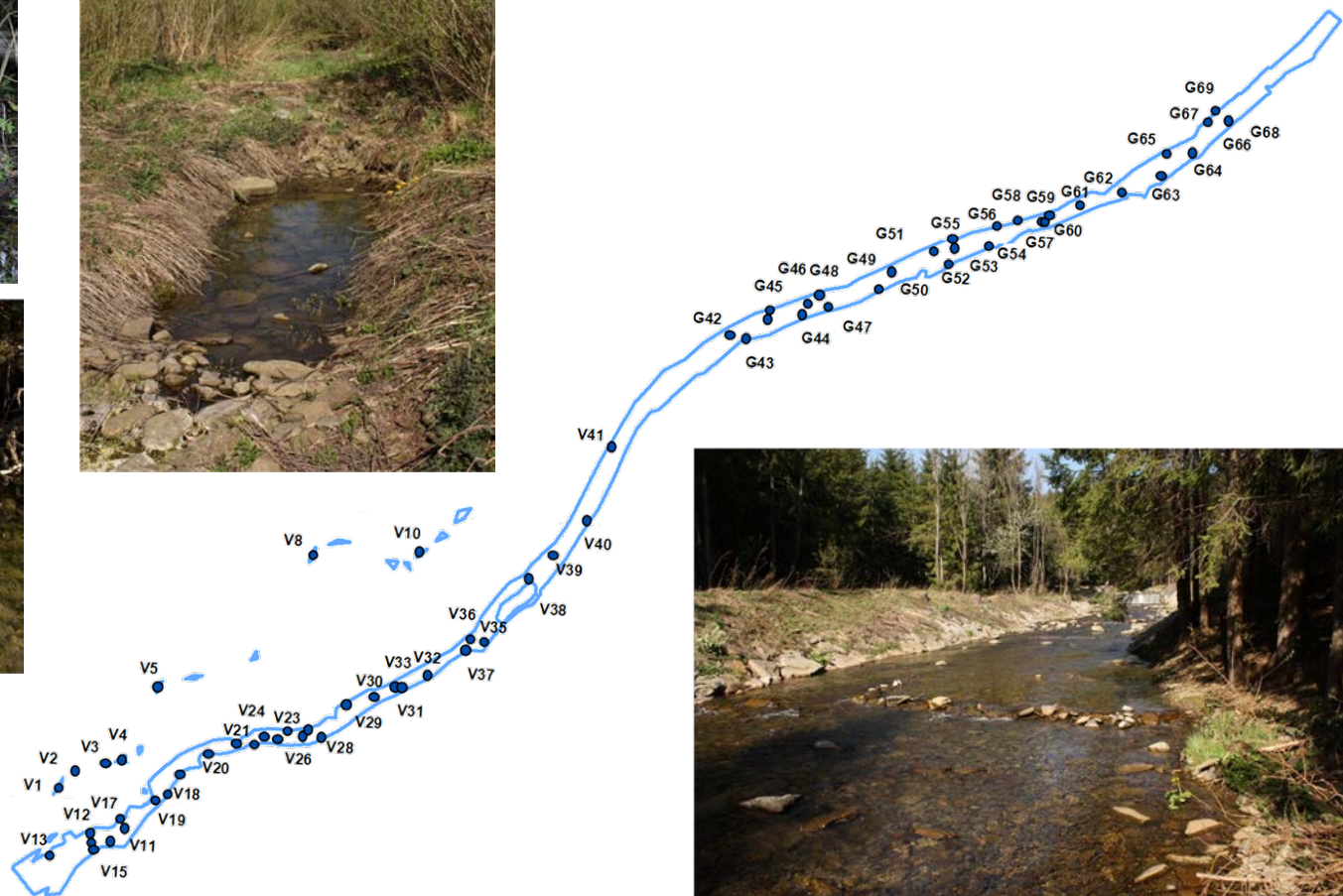

Fig. 1. Location of sampling points at restored and regulated stretches of Knehyně stream (MU=unvegetated margins, MV=vegetated margins, P=channel pools, R=riffles, S=side arm pools).

4. REVITALIZACE NA ÚROVNI HABITATŮ - KNĚHYNĚ

LOKALITA

HYDROMORPHOLOGY

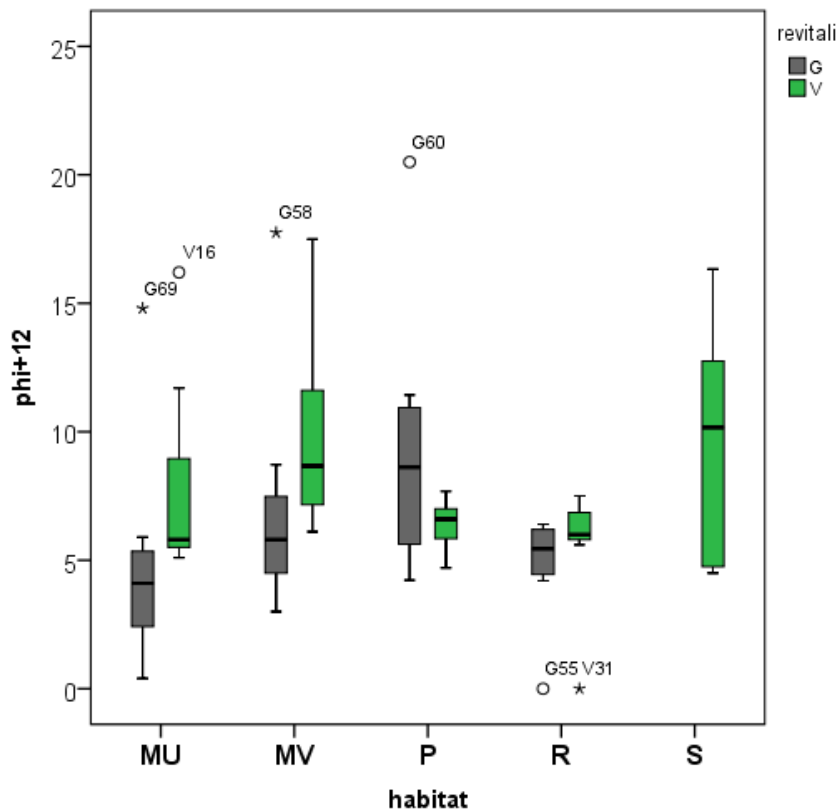

HYDROMORPHOLOGY

ENVIRONMENTAL PARAMETERS

mineral substrate (phi+12) (particle size)

VxG difference (all habitats):

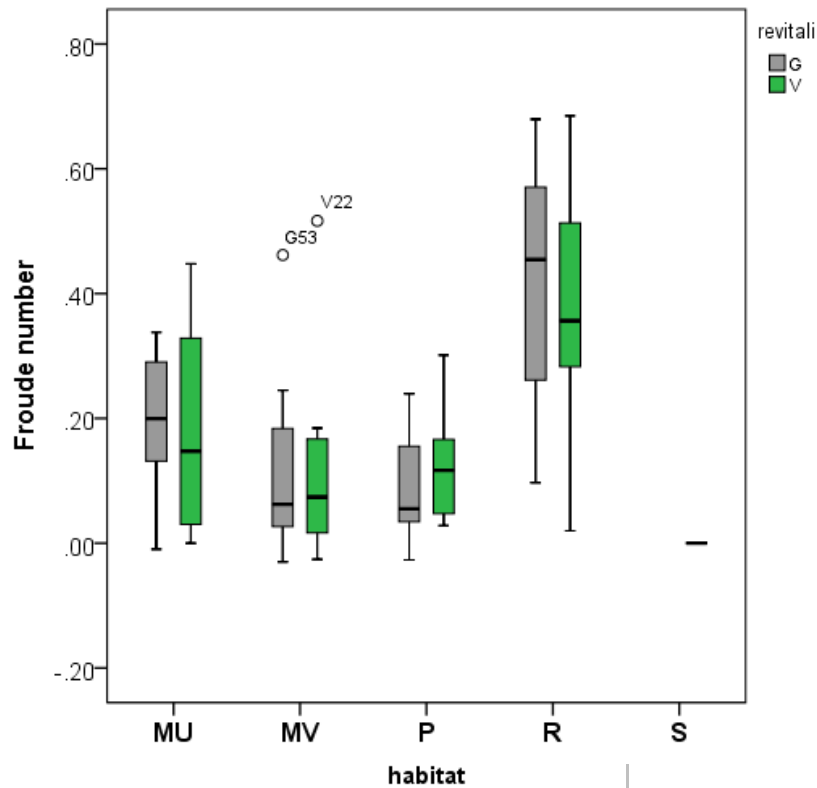
- CPOM (V>G)*
- phi+12 (V>G)*

VxG difference (habitats):

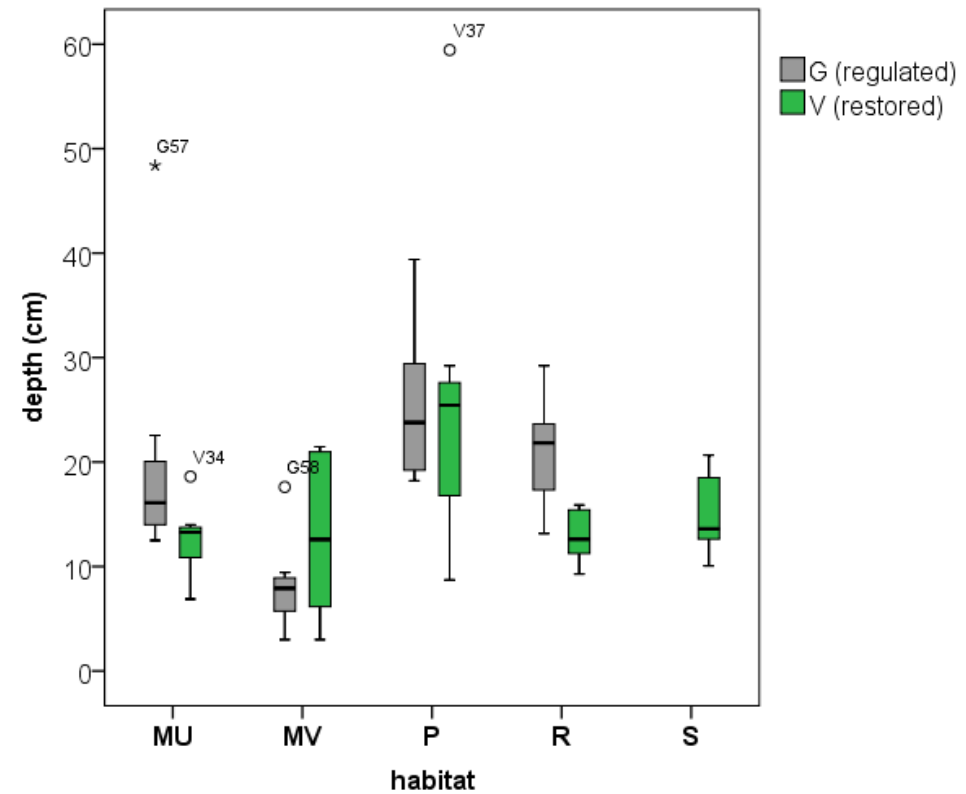
- MV: FPOM (V<G)*
- R: depth (V<G)* *

ENVIRONMENTAL PARAMETERS

Froude number

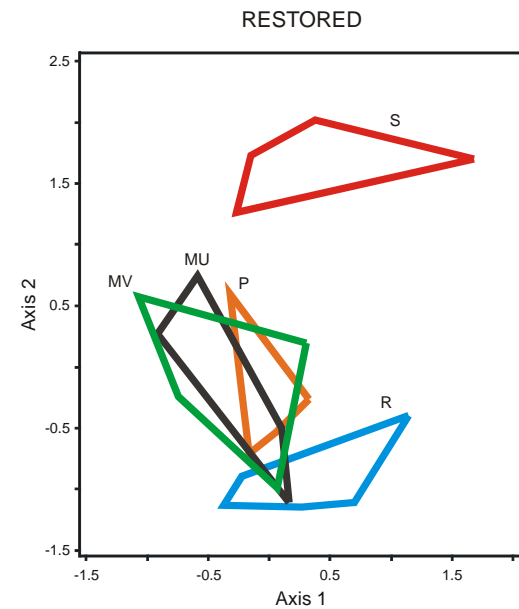
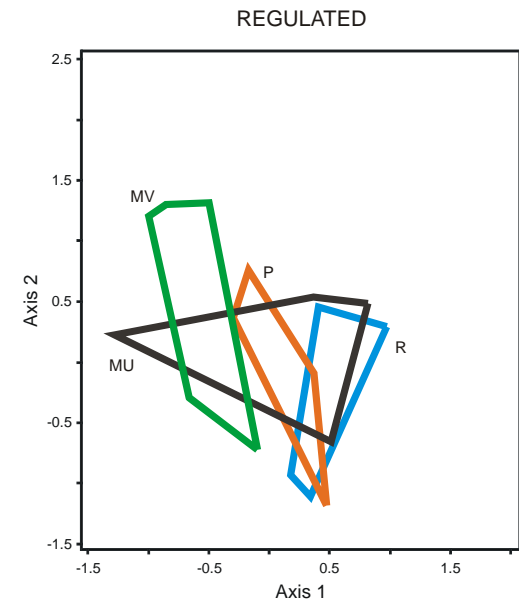
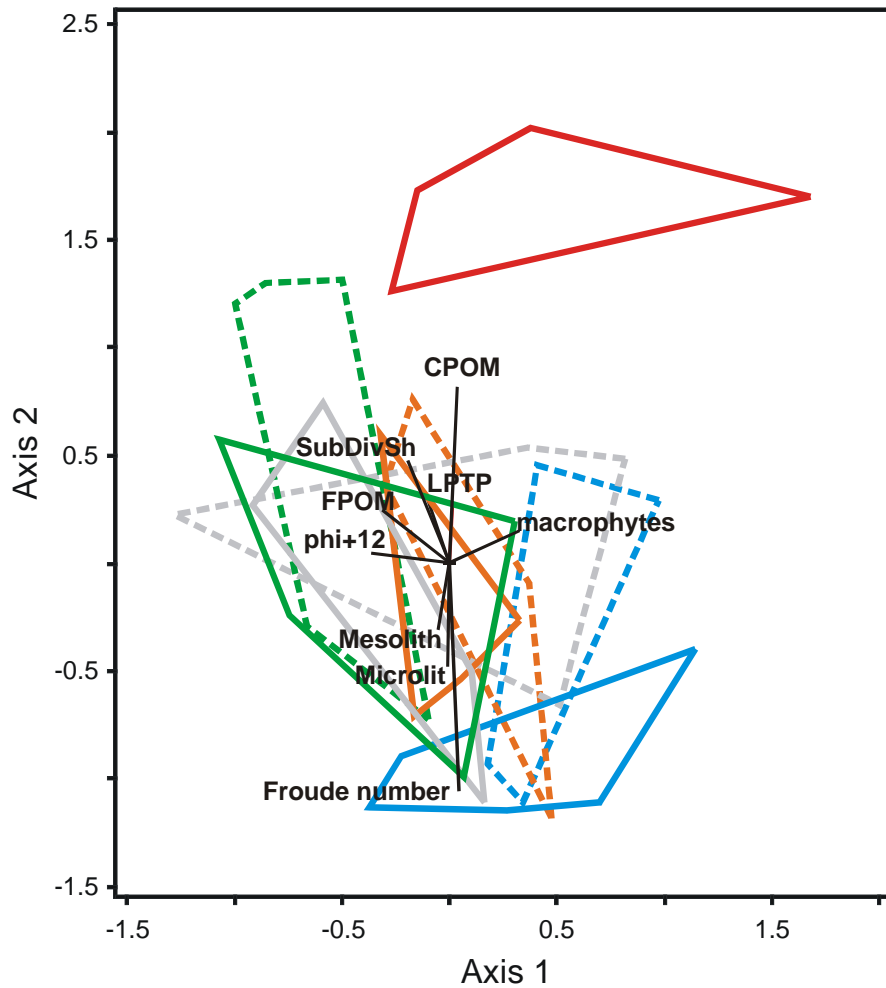
depth

■ G (regulated)
■ V (restored)

Macroinvertebrate communities

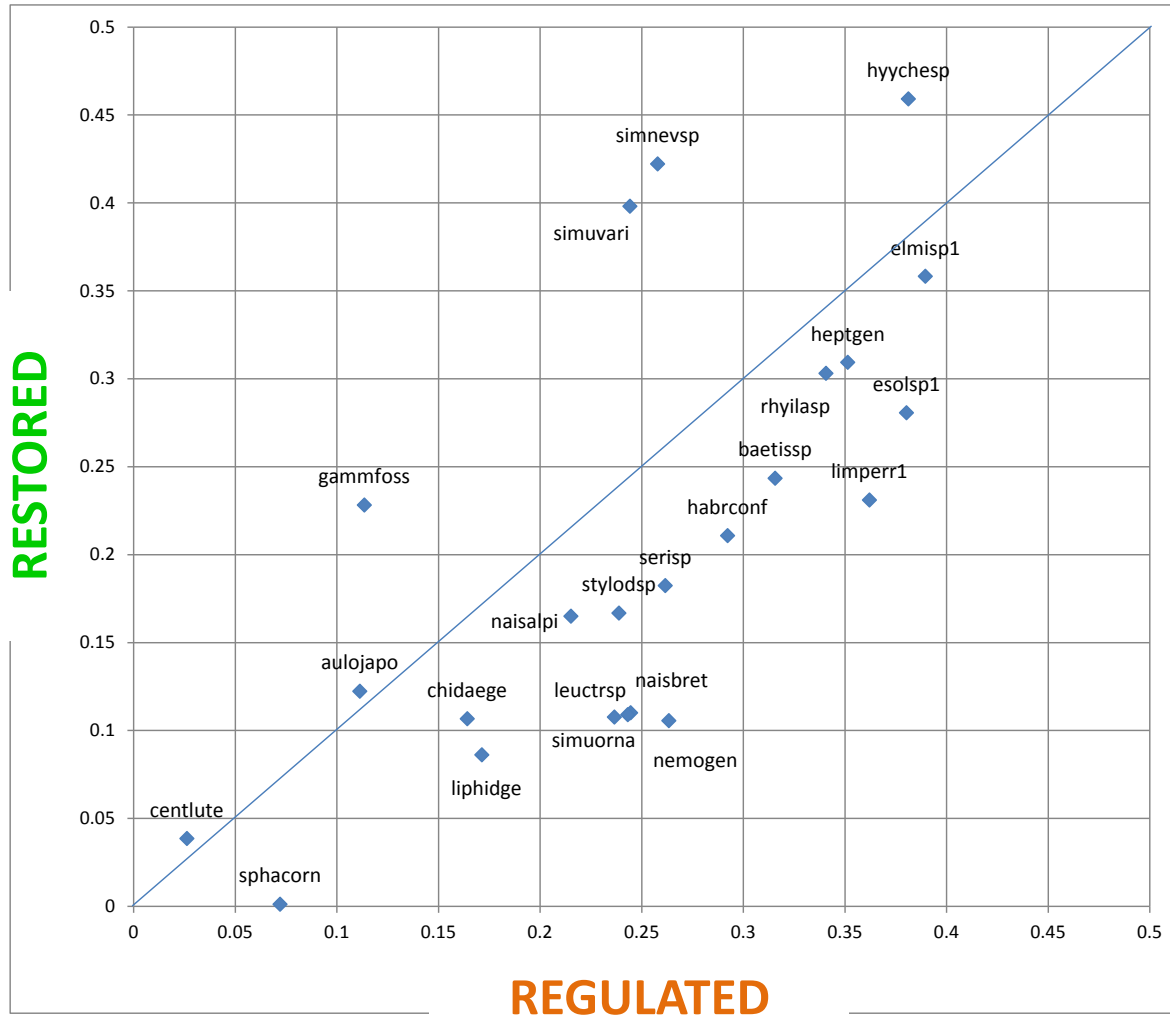
Multidimensional Scaling (Bray-Curtis dissimilarity)

ENVIRONMENTAL PREFERENCES (weighted average)

Froude number

$$Fr = \frac{V}{\sqrt{gD}}$$

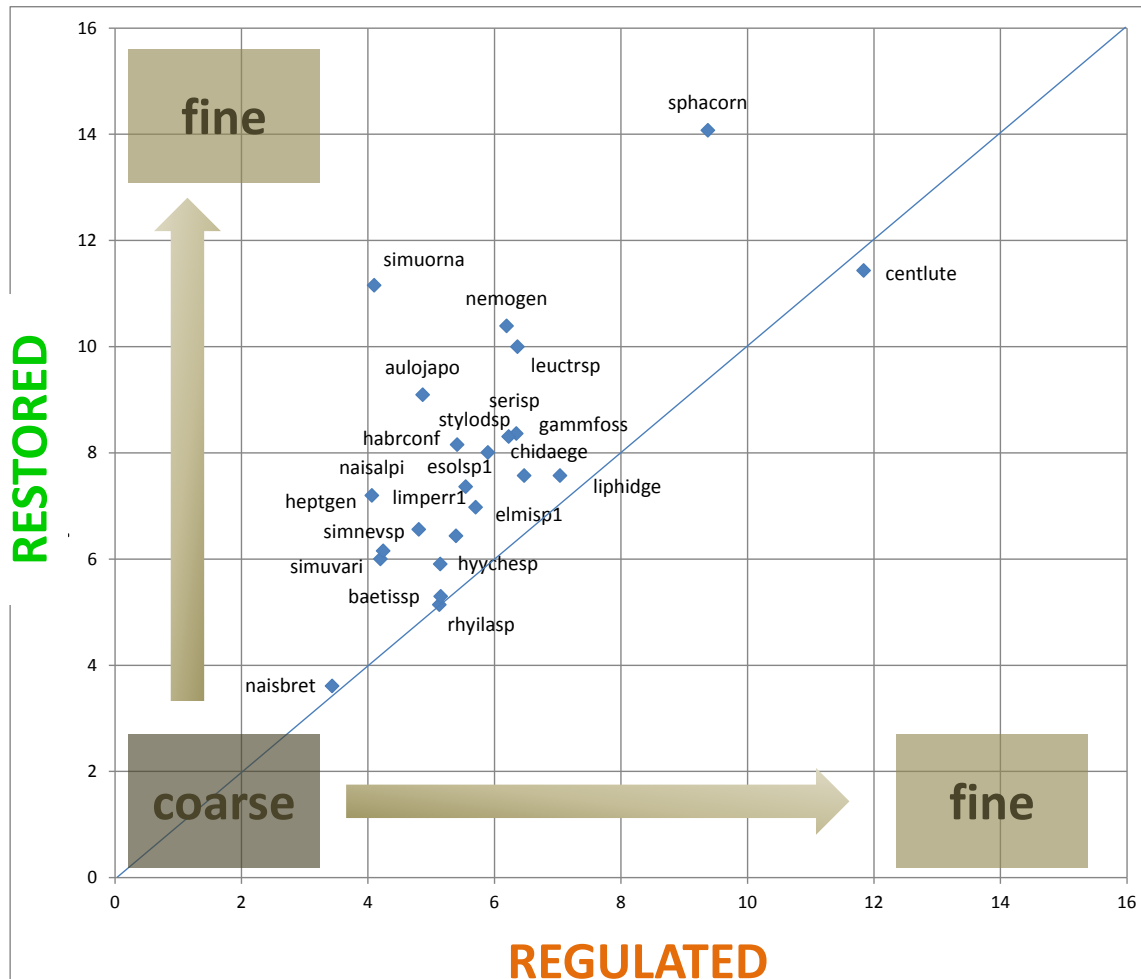

- hydraulic preferences of frequently occurred taxa were identified
- majority of taxa preferred lower Froude number in restored stretch than in regulated

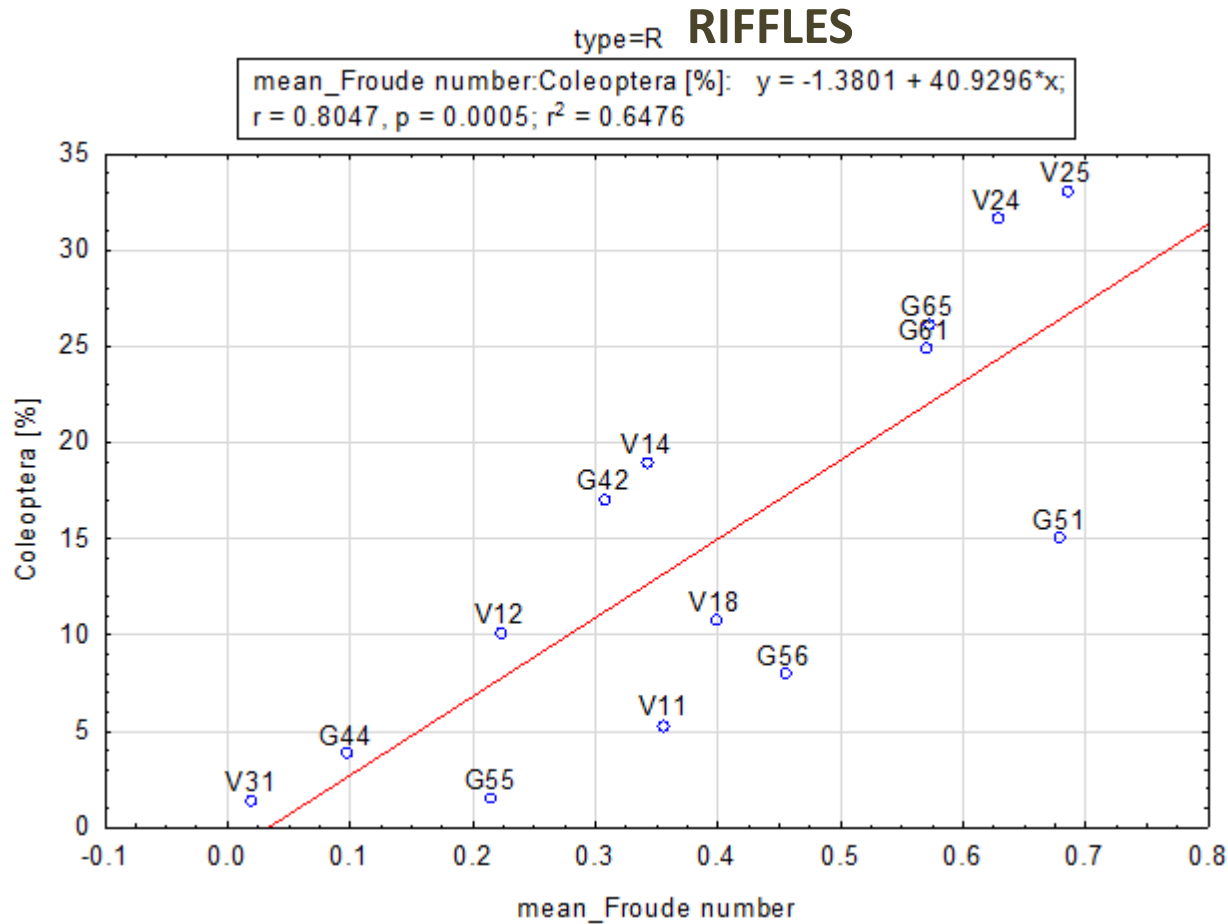
ENVIRONMENTAL PREFERENCES (weighted average)

substrate (phi+12)

- identified linkages between taxa and substrate particle size
- taxa occurred at finer substrate in restored stretch

Froude number x % Coleoptera abundance

habitat-specific relationships

Kněhyně stream habitats

pools of lateral channel

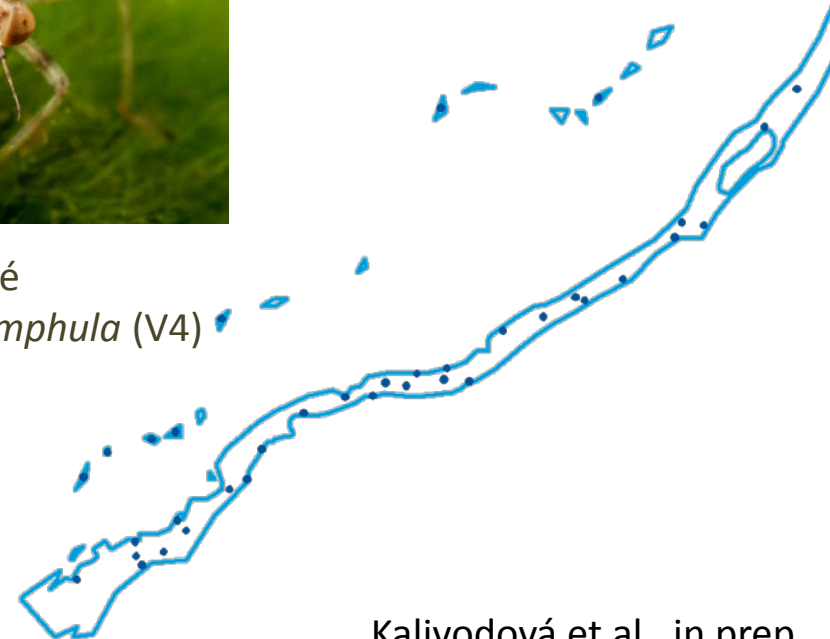
uchatka toulavá

Radix labiata (V4)

šidélko ruměnné
Pyrrhosoma nymphula (V4)

SPECIFIC TAXA

riffles

restored

Heptageniidae Gen. sp.

Baetis sp.

regulated

Limnius perrisi

Chironomidae

SPECIFIC TAXA

pools (main channel)

restored

Habroleptoides confusa

regulated

Simulium ornatum

Leuctra sp.

vegetated marginal habitats (MV)

restored

Centroptilum luteolum, *Baetis* sp.

regulated

Aulodrilus japonicus

Gammarus fossarum

unvegetated marginal habitats (MU)

restored

Habroleptoides confusa

Gammarus fossarum

Hydropsyche sp.

regulated

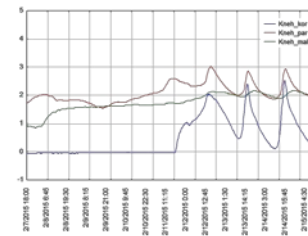
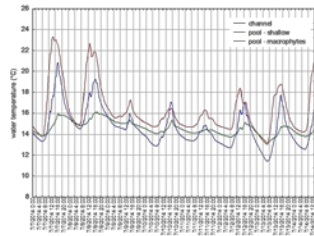

Simulium ornatum

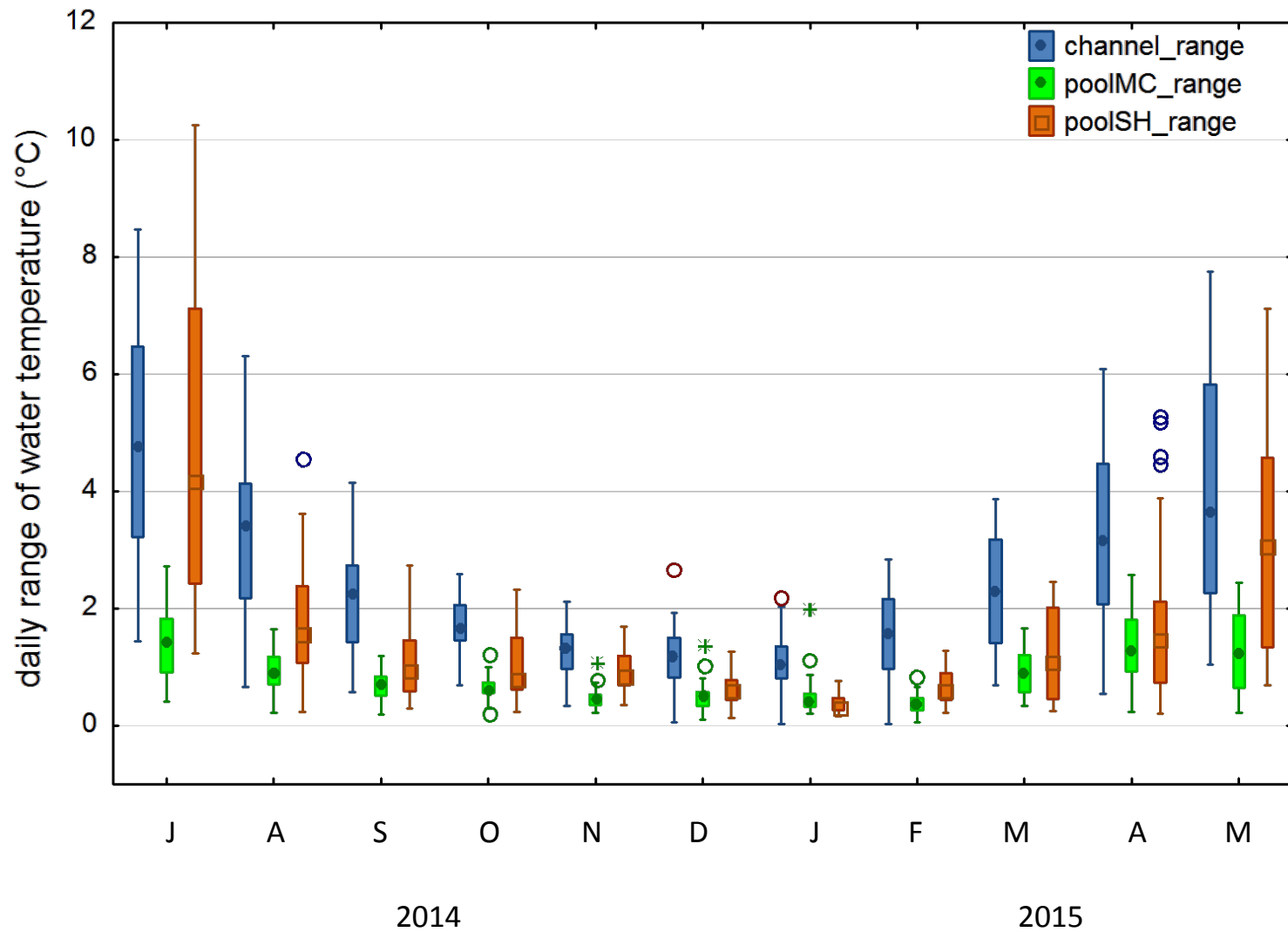

4. REVITALIZACE NA ÚROVNI HABITATŮ - KNĚHYNĚ

TEPLOTA

TEPLOTA

SOUHRN VÝSLEDKŮ

- byla otestována klasifikace habitatů v podmínkách malého toku
- prokázány habitatově specifické rozdíly mezi regulovaným a revitalizovaným úsekem toku
- zaznamenány specifické podmínky v tůních sekundárního koryta (teplota, O₂)
- makrozoobentos v těchto tůních se strukturou lišil od všech ostatních habitatů a nejvýrazněji přispíval k rozdílu mezi revitalizovaným a regulovaným úsekem
- přestože sekundární koryto nefunguje podle původního záměru projektu, přispívá k heterogenitě parametrů prostředí i obohacení biodiverzity na revitalizované lokalitě
- problémem je nedostatek sedimentů přinášených z povodí, zarůstání štěrkové lavice vrbami, hrázky budované rekreanty

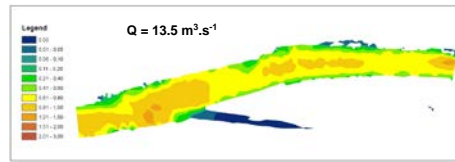
VÝSTUPY PRO PRAXI

- ověření funkčnosti principů hodnocení ekologických účinků revitalizace
- podklady pro vyhodnocení reakce vodních organismů
- informace o teplotním režimu, vodivosti a saturaci kyslíku (datalogery)
- v budoucnu bude možné vyhodnotit účinky udržovacích prací (vegetace, zastínění)
- zaznamenání sukcese společenstev (opakovaná vzorkování)
- návrh indikátorů specifických pro revitalizovaný úsek
- obecné principy využitelné i na jiných lokalitách

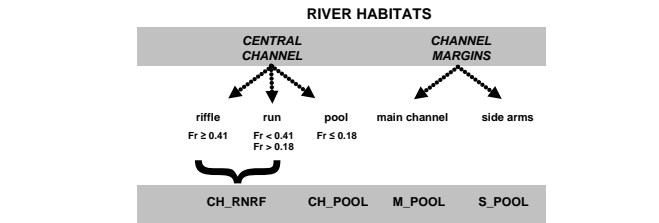
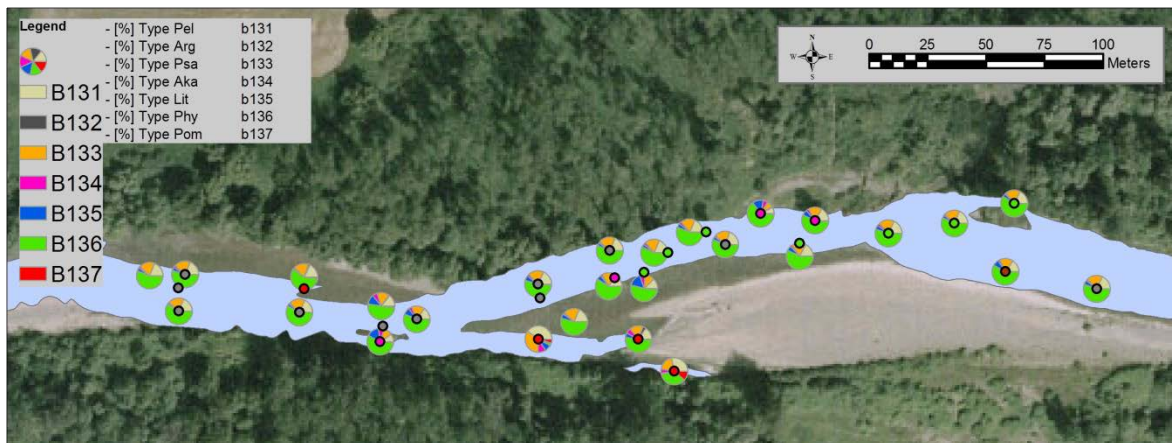
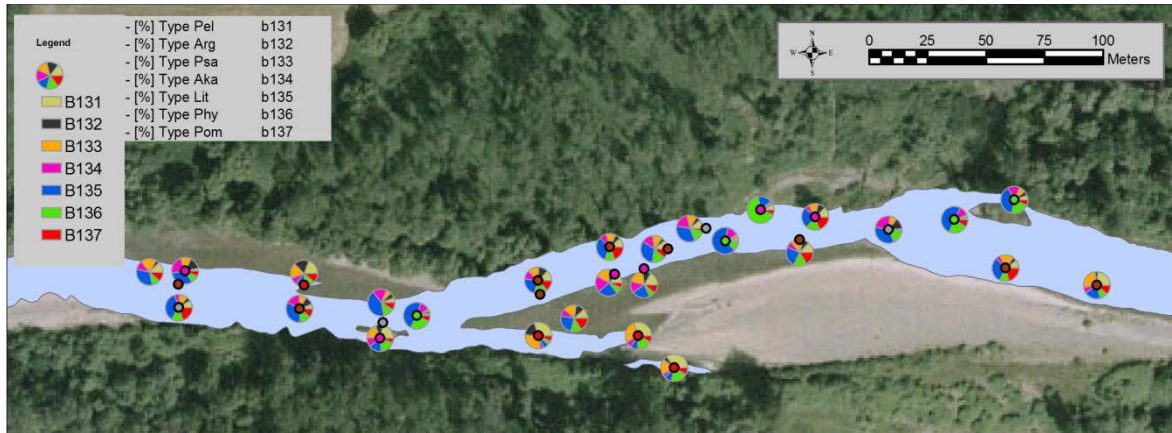
CLIMATE CHANGE x FRESHWATER ECOSYSTEMS

GOCE-CT-2003-505540

macroinvertebrate substrate preference (autumn x spring)

Becva River (renaturalization)

channel forming processes

large woody debris

side arms

Jahnig S.C., Brabec K., Buffagni A., Erba S., Lorenz A.W., Ofenbock T., Verdonschot P.F.M., Hering D., 2010: A comparative analysis of restoration measures and their effects on hydromorphology and benthic invertebrates in 26 central and southern European rivers. *Journal of applied ecology* 47(3): 671-680.

Verdonschot, P.F.M.; Hering, D.; Murphy, J.; Jähnig, S.C.; Rose, N.L.; Wolfram Graf, W.; Brabec, K.; Sandin, L., 2010. Climate Change and the Hydrology and Morphology of Freshwater Ecosystems. In: Kernan, M., Battarbee, R.W., Moss, B. (eds), *Climate change impacts on freshwater ecosystems*. Chichester, UK, Wiley-Blackwell, p. 65 - 83.

RIVER RESTORATION

REstoring rivers FOR effective catchment Management (2011-2015)

GRANT NO. 282656

- **complex study** on ecological consequences of river restorations (biota groups, stable isotopes, hydromorphological surveys) – paired sites at Becva and Morava Rivers
- macroinvertebrate response to **restoration of small streams** (contribution to meta-data analysis, detailed analyses based on 10 pairs of sites)
- **microhabitat study** at restored Knehyne stream
- **habitat/matrix specific accumulation of heavy metals** at Svratka River

